

BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA PRAGMATIK MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Maxmudova Nigoraxon Boyqo'zi qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi bo'ljak chet tili o'qituvchilarini kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda pragmatik muammolar va ularning yechimlari hususida ayrim fikr-mulohazalar yuritilgan. Tilni egallashda hamda uni rivojlantirishda pragmatik kompetensiya muhim ro'l o'ynaydi. Uning yo'qligi muloqotda ko'plab salbiy tushunmovchiliklarga olib keladi.

Kalit so'zlar. Kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, pragmatik tahlil, muammo, yechim, til, grammatika, g'oya.

Аннотация. В данной работе представлены некоторые соображения по прагматическим проблемам и их решениям в развитии коммуникативной компетенции будущих преподавателей иностранных языков. Прагматическая компетенция играет важную роль в усвоении и развитии языка. Ее отсутствие приводит ко многим негативным недоразумениям в общении.

Ключевые слова: компетенция, коммуникативная компетенция, прагматический анализ, проблема, решение, язык, грамматика, идея.

Abstract. This thesis presents some thoughts on pragmatic problems and their solutions in the development of communicative competence of future foreign language teachers. Pragmatic competence plays an important role in language acquisition and development. Its absence leads to many negative misunderstandings in communication.

Keywords. Competence, communicative competence, pragmatic analysis, problem, solution, language, grammar, idea.

Barchamizga ma'lumki, bugungi kundagi globallashuv davrida, xalqaro muloqotning ahamiyati keskin oshib bormoqda. Har qanday sohaga tegishli bo'lgan axborotlar, madaniyatlar, bilim va g'oyalarning tezkor almashinuvi zamonaviy ta'limda faqatgina tilni grammatik va leksik jihatdan o'rganishni emas, balki uni kontekstga mos, samarali, vaziyatga muvofiq qo'llay bilishni ham talab etadi. Pragmatika orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda, har qanday boshqa ko'nikmada bo'lgani kabi, insonning o'zi ham yetarli darajada tashabbus ko'rsatishi kerak bo'ladi.

Insoniyat borki, muloqotsiz yashay olmaydi. Ular jamiyatda odamlar bilan muomalada bo'lish uchun tilni faol ravishda ishlatadilar va bu orqali ular tengdoshlar

orasida pragmatik kompetensiyani qanday qo'llashni va tilni vaziyatga moslashni o'rganadilar. Doim ham yodlab olingan lug'at va grammatik qoidalar — kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yordam bermaydi. Turli badiiy matnlar, gazeta, reklama kabi matbuot vositalarida uchraydigan yangi inglizcha so'z va iboralarni doimiy ravishda yig'ib, ulardan amaliy nutqda foydalanish, nutqni oson va tez rivojlanishiga yordam beradi.

Pragmatik kompetensiya — turli vaziyatlarda ijtimoiy, madaniy va nutqiy me'yorlarni anglash va ularni to'g'ri qo'llash qobiliyati, shuningdek, til o'rganuvchining o'z kommunikativ maqsadlariga erishish uchun til vositalarini mohirona boshqara olish qobiliyati hisoblanadi.[1.B.347] Tilni egallashda hamda uni rivojlantirishda pragmatik kompetensiya muhim ro'l o'ynaydi. Uning yo'qligi muloqotda ko'plab salbiy tushunmovchiliklarga olib keladi. Agar so'zlovchi pragmatik jihatdan mos bo'lmagan tilni ishlatsa, eng yaxshi holatda – hamkorlikdan yiroq, yomon holatda – qo'pol yoki hatto haqorat qilgan shaxs sifatida ko'riladi. Shu sababdan til o'rganuvchi kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirish jarayonida pragmatikaga alohida ahamiyat berishi kerak.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda boshqa bosqichlarda bo'lgani kabi pragmatikani o'rganishda ham til o'rganuvchilar (talabalar) bir qancha qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ana shunday qiyinchiliklardan biri **ausentik materiallarning yetishmasligi** yani real hayotga yaqin materiallarning mavjud emasligidir. Ausentik materiallar ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan yaratilgan, asl maqsadi ta'lim emas, balki real kommunikatsiyani amalga oshirish bo'lgan matnlar yoki media vositalari sanaladi. Bunday materiallarga real suhbatlar yani podkastlar yoki turli intervyular, film va seriallardan lavhalar, rasmiy va norasmiy elektron xatlar, ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalar, shuningdek, kundalik hayotda qo'llaniladigan yozuvlar (reklama, e'lonlar, ogohlantirishlar) kiradi.[2.B.97]

Ko'plab ta'lim dasturlarida pragmatika hamda uni o'rgatishga doir materiallar biroz e'tiborsiz qoldirilib, uning o'rniga an'anaviy til komponentlar yani grammatik va lug'aviy bilimlar ustuvorlik qiladi. O'quv mashg'ulot jarayonida turli rolli o'yinlar va guruhli muhokamalar pragmatikani egallanilishida ijobiy ta'sir ko'rsatsa-da, biroq, til organuvchilarga akademik muhitdan tashqarida — kundalik hayotiy vaziyatlarda uni qo'llash biroz qiyinchilik tug'diradi.

Albatta, har bir muammoning yechimi bo'lganidek, ushbu qiyinchilikning ham o'z yechimi mavjuddir. Uning birdan bir yechimi shuki, materialning real muloqotga moslanganligi yani kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish maqsadi yo'lida pragmatikani o'rganishda, unga doir bo'lgan materiallar real muloqotlardan olingan yoki yaqin bo'lishi kerak. Chunki, pragmatika faqat grammatik to'g'rilikni emas, balki har bir vaziyatga mos ravishda gapira olishni talab etadi.

Pragmatik kompetensiya til o'rganishda nafaqat til qoidalarini, balki nutqning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday ishlatilishini tushunishni talab qiladi. Shu bois, o'qituvchilar pragmatikani o'rgatishda maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Biroq, o'quv jarayonida ko'plab o'qituvchilarning pragmatikani o'qitish bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligini ham ko'rish mumkin. O'qituvchilarning o'zida pragmatik ko'nikmalarni samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan bilim va ishonchning yo'qligi, talabalarning pragmatika borasidagi bilimlari yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Agar o'qituvchilarning pragmatik bilim va ko'nikmalari cheklangan bo'lsa, til o'rganuvchilar ham tilni faqat grammatik va leksik jihatdan o'rganib, nutqni amaliy ijtimoiy vaziyatlarda noto'g'ri ishlatishga moyil bo'ladi. Buning natijasi albatta, pragmatik xatoliklar, noto'g'ri muloqot, madaniyatlararo tushunmovchiliklarga olib keladi. Til o'rganuvchilarning kommunikativ qobiliyatlari yetarlicha rivojlanmaydi, bu esa real hayotda tilni samarali ishlatishda muammolar tug'diradi. Mashhur olimlardan biri bo'lmish Bardovi-Harlig o'zining "Pragmatikani o'qitish zarurati bo'yicha empirik dalillar" deb nomlangan maqolasida til o'qituvchilarining pragmatika bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega emasliklari, ta'lim natijalarining nomuvofiqligiga va sifatsiz shakllanishiga sabab bo'lishi mumkinligi haqida o'z qarashlarini bildirib o'tadi. Bu muammolarning yechimlaridan biri - o'qituvchilar uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etish yani pragmatikani o'qitish metodologiyasi bo'yicha malaka oshirish kurslari o'tkazilishi kerak. Bu kurslarda til o'rgatishda madaniyat va ijtimoiy kontekstni o'rganishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, o'quv jarayonida rol o'yinlari va real hayotiy vaziyatlarda muloqot mashqlardan foydalanish ham samarali natija beradi. Shuningdek, M.Celce-Murcia, Z.Dornyei va S.Thurrellarning "Pragmatik kompetensiyaning o'qitishda pedagogik yondashuvlar" deb nomlangan ilmiy maqolasida ham o'qituvchilarda ham til o'rganuvchilarda ham pragmatik kompetensiyaning o'rganish uchun darslik va materiallarda pragmatik vaziyatlar, dialoglar, madaniyatlararo muloqotga oid bo'limlar ko'proq kiritilishi lozimligi xususida bir nechta ijobiy fikrlar keltirib o'tiladi.

Demak, pragmatika kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishida juda muhim bo'lib, uni til o'rganuvchilarga muvaffaqiyatli o'rgatish uchun eng avvalo, real hayotga yaqin mashqlar va autentik materiallar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish hamda dastlab, o'qituvchilarning o'zida pragmatika bo'yicha yetarli bilim va ko'nikma mavjud bo'lishi talab etiladi.

Pragmatikani o'rganish davomida **pragmatik terminologiyalarni aniq tushunmaslik** borasida ham qiyinchiliklarga uchrash mumkin. Bunda ko'pincha talabalarning pragmatik tushunchalar bo'lmish lokutiv, illokutiv, perlokutiv, deixis, implikatura kabi atamalar haqida nazariy jihatdan yaxshi bilimlarga ega emasliklari ko'zda tutiladi. Bo'lajak chet tili o'qituvchilari bu terminlarning asl mazmuni va

ularning mohiyatini to'liq tushunib yetmasdan turib, amaliy kontekstda ularni qo'llashga harakat qilishlari, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda jiddiy to'siqqa olib keladi. Pragmatik terminlarni tushunish haqidagi nazariy bilimlarga ega bo'lish uchun J.Austin va J.Searlening ishlariga murojaat etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Pragmatik terminlar haqida so'z ketganda asosan quyidagi atamalarni o'rganish nazarda tutiladi:

- illokutiv (illocution). Gapiruvchining nutq orqali bajarayotgan maqsadi (buyruq, so'rov, maslahat);
- perlokutiv (perlocution). Eshituvchiga ta'siri, ya'ni nutq orqali yuzaga keladigan real natija;
- deiksis (deixis). Joy, shaxs, vaqtga bog'liq ishora so'zlari ("bu yerda", "u", "hozir");
- implikatura (implicatura). Gapda aytilmagan, lekin kontekst orqali anglash mumkin bo'lgan yashirin ma'no.

Ko'pincha o'quv jarayonida talabalar faqat atamalarni yod olib, ularning real muloqotdagi qo'llanilishiga e'tibor qaratishmaydi. Ular "implikatura" ni faqat nazariy ta'rifinigina biladilar xolos, ammo uni kinoya hamda yashirin iltimos ifodalari mavjudligidan ko'pincha bexabar qoladilar. Bunga sabab, terminlarni yuzaki yod olish va ularni real hayotda qo'llamaslikdir. Bu kabi muammolarning yechimi faqatgina pragmatik terminlar va tushunchalarni amaliyotga moslab o'rganishdan iboratdir. Yani talabalar nutq aktlari, deikis, implikatura tushunchalari haqida nazariy bilimga ega bo'lganlaridan so'ng talabalar ularni darhol real vaziyatlarga solishlari kerak bo'ladi.

Bundan tashqari, pragmatikani o'rgatish jarayonida **madaniyatlararo tafovutlarni aniqlashdagi muammolarga** ham duch kelishlari mumkin. Bunga sabab turli mamlakatdagi madaniy normalarning keskin bir-biridan farq qilinishidir. Albatta, bu tahlil jarayonida talabalarni chalkashtiradi. Madaniyatlararo tafovutni aniqlashdagi qiyinchiliklar haqida so'z ketganda, S.Thomasning 1983 – yildagi "Cross-cultural pragmatic failure" deb nomlangan kontseptsiyasini yodga olib o'tish maqsadga muvofiq ish bo'ladi. Chunki, bu kontseptsiyada ikki yoki undan ortiq madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda yuzaga kelinishi mumkin bo'lgan pragmatik tushunmovchiliklar haqida keng ma'lumot berilgan. S.Thomas ushbu kontseptsiyasida asosan tilni rivojlantirishdagi xatoliklar faqatgina grammatik yoki leksik jihatdan emas, balki tilning madaniy tafovutlaridan ham yuzaga kelishi mumkinligi so'z yuritadi. Bu haqida so'z yuritilishiga sabab, har bir madaniyatning nutq aktlarini tushunish va ishlatishda o'sha tilning o'ziga xos, madaniy qoidalarining mavjudligini ochib berish bo'lgan. Shuningdek, S.Thomas ushbu kontseptsiyasida nutq aktlaridagi pragmatik muvaffaqiyatsizliklarni uch asosiy turga ajratadi: *birinchisi*, til qoidalarini noto'g'ri qo'llash bo'lib, bunda so'zlar yoki iboralarning noto'g'ri tanlanishi; *ikkinchisi*, madaniyatga xos ijtimoiy qoidalarni tushunmaslik yoki noto'g'ri qo'llash

bo'lib, bunda kimga qanday tarzda murojaat qilish yani rasmiylik darajasi; *uchinchisi*, muloqot madaniyatining asosiy printsiplarini buzish yani gapni uzilishsiz olib borish yoki mavzudan chetga chiqib ketish holatlaridir.

Madaniyatlararo tafovutlarni aniqlash borasidagi qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun o'qituvchilar ta'limiy sharoitda ingliz tilidagi badiiy matnlar, dialoglar va real voqelikka asoslangan matnlarni yoki suhbatlarning kontekstiga e'tibor qaratgan holda madaniyatlararo tafovutlarni aniqlash o'rgatish kerak bo'ladi. Bunga misol qilib biz Helen Spencer-Oateyning 2000-yilda nashr etilgan "Culturally Speaking: Managing Rapport through Talk across Cultures" deb nomlangan anekdot shaklidagi asaridan foydalanishga qaror qildik. Anekdotlardan iborat bo'lgan ushbu asar madaniyatlararo muloqot va suhbatdagi madaniy farqlar haqida bo'lib, odamlarning turli madaniyatlarda bir-biri bilan qanday munosabatda bo'lishini tahlil qiladi. Masalan, bu asardan olingan quyidagi diologli matnga e'tibor qaratamiz:

Setting: Hong Kong bus stop, a group of students approaches.

(Joy: Gonkong avtobus bekati, talabalar guruh bilan uchrashadi.)

Student 1: Hello, Professor Spencer-Oatey! Where are you going?

(Talaba 1: Salom, professor Spencer-Oatey! Qayerga ketyapsiz?)

Spencer-Oatey: (slightly uncomfortable) Oh, hello... Just to the city center.

(Spencer-Oatey: (ozgina noqulaylik bilan) Oh, salom... Faqat shahar markaziga.)

Student 2: (smiling) Have you had your lunch?

(Talaba 2: (jilmayib) Tushlik qildingizmi?)

Spencer-Oatey: (surprised) Yes, thank you... And you?

(Spencer-Oatey: (hayron bo'lib) Ha, rahmat... Sizlar-chi?)

Student 1: (laughing) Yes, we just ate! Bye, have a good trip!

(Talaba 1: (kulib) Ha, biz yangi ovqatlanidik! Xayr, yo'lingiz oson bo'lsin!)

Ushbu suhbatda Helen Spencer-Oatey Gonkongdagi avtobus bekatida talabalari tomonidan to'xtatilgani va ulardan "Qayerga ketyapsiz?" degan savol olgani bayon etiladi. Britaniyalik sifatida u bu savolni shaxsiy chegaralarga tajovuzkorlik va hurmatsizlik deb hisoblaydi. Ammo bu Xitoy madaniyatida bu savolning do'stona salomlashish shakli ekanligini va aniq javob talab qilinmasligini tushunib yetadi. Bu savol Xitoy tilida ko'pincha shunchaki suhbat boshlash uchun ishlatiladi va shaxsiy hayotga qiziqish bildirishdan ko'ra formal xushmuomalalikni anglatadi. Shuningdek, ingliz madaniyatida ko'pincha insonlar ob-havo haqida gapirib salomlashadi, masalan, "Salom, bugun biroz sovuqroq, shunday emasmi?" Xitoy madaniyatida esa salomlashish ko'pincha ovqatga oid bo'ladi, masalan, "Salom, tushlik qildingizmi?" Bu birga ovqatlanishga taklif emas, balki kishining ahvolidan xabar olish usuli hisoblanadi. Anekdot shaklidagi ushbu suhbat bir madaniyatda oddiy va do'stona deb hisoblangan narsa boshqa madaniyatda noqulay yoki hurmatsizlik sifatida qabul

qilinishi mumkinligini ko'rsatib beradi. Ushbu matnda keltirilgan kabi turli madaniyatlardagi nutq normalarining solishtirilishi birinchi navbatda, talabalarning madaniy bilimlarini o'stiradi va bu ulardagi madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni aniqlashdagi qiyinchiliklarini qisman kamaytiradi. Shuningdek, turli rolli o'yinlar jarayonida qahramonning so'rovi talaba tomonidan zamonaviy kontekstda qayta talqin qilinishi ham madaniyatlararo farqlarni yodda tutilishiga sabab bo'ladi.

Navbatdagi pragmatik muammo bu - chet tilidagi pragmatik elementlarning **darsliklarda kam yoritilishidir**. Bilamizki, chet til darsliklarda tilning faqat grammatik va leksik tomonlari yaxshi yoritilib, lekin qanday holatda, kim bilan, qayerda, qanday ohangda gapirilishi kerakligi yani pragmatika yetarli darajada o'rgatilmaydi. Albatta, bu muammo talabalarni tilni grammatik to'g'ri, lekin noto'g'ri kontekstda qo'llashiga sabab bo'ladi. Asosan, chet tili darsliklarida talabalar xorijiy tilni o'rganish ko'pincha so'z yodlash, grammatikani tushuntirish va gap tuzish bilan cheklanayotganligiga guvoh bo'lamiz. Buning natijasida talabalar so'zlar qanday kontekstda, ohangda, kimga nisbatan ishlatiladi degan muhim savollarga javob berolmay qolishadi. Masalan, "Sorry", "Excuse me" va "Pardon" so'zlarini olaylik. Ko'pgina ingliz tili darsliklari uchulasi ham "kechirasiz" deb tarjima qiladi, lekin ular butkul turli vaziyatlarda qo'llaniladi. "Sorry" – biror qilgan ayb ishi uchun kimdandur uzr so'rash ma'nosida, "excuse me" – gap boshlash e'tibor qaratish ma'nosida va "pardon" esa gapni eshitmagan paytda qo'llaniladi. Darsliklarda bu farqlar ko'rsatilmagan bo'lsa, talabalar noto'g'ri ishlatadi va bu madaniy noqulaylikka, muloqotda tushunmovchilikka olib keladi.

Ushbu pragmatik muammoni yanada tushunarliroq qilish uchun "Do you want some coffee?" va "Would you like some coffee?" iboralarini misol tariqasida olaylik.

"Do you want some coffee?" - noformal, yaqin do'stga nisbatan qo'llaniladi. Agar o'qituvchiga yoki rasmiy suhbatda ishlatilsa, u qo'pol muomilaga aylanadi.

"Would you like some coffee?" - Rasmiy, muloyim shakl sifatida foydalaniladi. Darslikda "Want" ni har doim "xohlash" deb bersa, talaba bu nozik farqni bilmasligi mumkin.

Bu kabi muammolarni hal qilishning birdan bir yechimi darsliklarda kontekstual misollarni ko'paytirish yani har bir ibora qayerda, kimga, qachon ishlatilishi haqida qisqacha izohlar berishdir. Shuningdek, nutq aktlarini o'rgatuvchi mashqlarni joriy etish ham ancha samarali natija beradi. Bunda asosan talabalarga kechirim so'rash, minnatdorchilik bildirish, rad etish, maslahat berish kabi holatlar ko'proq berilishi kerak. Demak, pragmatik elementlarning kam yoritilishi chet tilini sun'iy, hayotdan uzilgan shaklda o'rganishga olib keladi. Talaba grammatik jihatdan to'g'ri gapiradi, biroq suhbatdoshni ranjitishi, noqulay holatga tushib qolishi, madaniy noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. — Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1994. — 228 p. 347 p
2. Gilmore A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning // Language Teaching. — 2007. — Vol. 40, № 2. — P. 97–118.
3. Kasper G. Can pragmatic competence be taught? // The Language Teacher. 1997. № 21. P. 21-39.
4. Bardovi-Harlig, K. Empirical evidence of the need for instruction in pragmatics // *Pragmatics in language teaching* / K. Rose, G. Kasper (eds.). — New York : Cambridge University Press, 2001. — P. 13–32.
5. Celce-Murcia M., Dornyei Z., Thurrell S. Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications // Issues in Applied Linguistics. — 1995. — Vol. 6, № 2. — P. 5–35.